

Топішко І.І.,

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Острозька академія»

Павлишенко М.М.,

доктор економічних наук, професор,
Львівська комерційна академія

ПАТОЛОГІЧНІ ФОРМИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

На основі загальних закономірностей розвитку форм власності в умовах кооперації праці розкриваються причини утворення її патологічних форм. Дано критичний аналіз реформування власності в умовах сучасної економічної реформи.

On the basis of general peculiarities of development of different ownership forms in terms of work cooperation the main reasons of the development of their pathological forms are represented. Critical analysis of the ownership reformation within modern economical reform given.

Вступ. Ще ранні фізіократи зробили висновок, що суспільство – частина природи, яка живе й розвивається за її законами. На цій основі В.І.Вернадський розробив концепцію ноосфери. Але, на жаль, це положення не знайшло свого належного використання в методології економічних досліджень. В крайньому випадку, пояснюючи те чи інше економічне явище, економісти посилаються на об'єктивний характер дії економічних законів. І це правильно, але недостатньо, тому що той чи інший економічний закон виражає внутрішній, постійно діючий суттєвий причинно-наслідковий зв'язок між компонентами явища, яке вивчається. І залежно від того, яка форма і глибина цих явищ береться до уваги, таким буде і причинно-наслідковий зв'я-

зок між його компонентами, а отже, й форма закону. Феодалізм, капіталізм і т.д. розвиваються на основі властивих їм економічних законів. Але це не означає, що вони є цілком нормальним здоровим суспільством, яке зумовлено законами природи. А тому дуже легко допустити помилку: патологічні закономірності розвитку здорового організму прийняти за норму, а нормальні – за патологію.

Справа в тому, що патологічні форми розвитку людського суспільства також базуються на об'єктивно чинних законах, але з певним відхиленням від норми. Тому в медицині, перш ніж приступати до вивчення різних хвороб і закономірностей їх розвитку, вивчають анатомію і фізіологію здорової людини. І лише на цій основі з'ясовують відхилення реального стану людини від цієї норми, закономірності розвитку хвороби, ставлять діагноз і визначають методи лікування аж до її повного оздоровлення, тобто повернення до того стану, який визначений самою природою. Без такого підходу лікар може допускати помилку – патологію визнавати за норму, а норму – за патологію, що, на жаль, ще грапляється на практиці, зокрема у тих, які належним чином не знають анатомію і фізіологію здорової людини, або ставлять перед собою якусь певну користолюбну мету.

А в економіці, в політиці, а відтак і в суспільстві, така підміна понять набула широкого розповсюдження. Вона використовується як ефективний засіб зомбування широких верств населення з метою досягнення своєї антиприродної мети – самозбагачення, завоювання та збереження влади, утвердження себе в ролі монарха, диктатора, месії, роботодавця, еліти нації і т.д. Тому й відсутня модель розвитку нормального здорового суспільства відповідно до дії законів природи, розвитку науки й техніки, щоб легко було видати патологію за норму. Закономірності розвитку форми виробництва ототожнюються із закономірностями розвитку способу виробництва, капіталізм розглядається як вища форма розвитку товарного виробництва, хоч насправді це патологічна форма цього розвитку і т.д. Блукаємо в пошуках відповіді на питання: яке суспільство нам слід будувати, і евристично робимо висновок, що це повинен бути капіталізм, який вже існує три століття, але далекий від нормального здорового розвитку суспільства.

Загальні закономірності розвитку економіки країни вивчає політична економія. Мікро- і макроекономіка вивчає механізми їх використання на мікро- і макроекономічному рівні економіки.

Ринкова економіка є сучасним цивілізованим механізмом використання законів товарного виробництва. Але в сучасних підручниках усе так переплуталось, що політична економія по суті перестала вивчати ці закономірності, а в недалекому минулому її просто викидали з навчальних програм. Дійшли вже до абсурдного твердження, ніби цих законів не існує, а є лише правила поведінки людей в суспільстві, правила гри, які встановлюються і змінюються людьми. На цій основі пишню розвивається суб'єктивізм і волютаризм в економіці, а відтак і в політиці. Не об'єктивні закони розвитку природи і суспільства лежать в їх основі, а воля й бажання того чи іншого чиновника, політика. Звідси й патологічні форми розвитку людського суспільства, що побудовані на фальсифікації законів його розвитку.

Мета статті – звернути увагу на необхідність вивчення загальних закономірностей розвитку економіки країни відповідно до розвитку продуктивних сил, науки й техніки, щоб, таким чином, відрізнати патологічні форми його розвитку.

Розв'язання проблеми. В центрі уваги такої фальсифікації є відносини власності. І не тому, що це якась чудодійна категорія, яку важко збагнути. В загальному значенні вони виражають *ставлення* людей до речей як до своїх або чужих. А тому його можна по-різному тлумачити, не вдаючись в глибинні основи цього привласнення, і зберігати його незмінним навіть в умовах, коли воно суперечить досягнутому рівню розвитку продуктивних сил. Зокрема, приватна власність, яка характерна для індивідуального виробництва, зберігається й за умов колективного і індустріального виробництва, де вона суперечить досягнутому рівню розвитку продуктивних сил. І все зводиться до того, що це ставлення визначається *бажанням* людей володіти речами. Комуś до вподоби приватна, комуś колективна, а відтак й державна власність. Головне – переконати людей в “перевагах” тієї чи іншої форми власності, закріпити це законодавчим актом, не вдаючись в з'ясування об'єктивно діючих закономірностей її розвитку.

Насправді глибинні корені власності починаються не з самого по собі “ставлення”, бажання людини володіти речами, а з *виробництва*, яке є першим і найголовнішим етапом привласнення продуктів у природи. Чим більше виробляється продуктів, тим більше їх привласнюється, а отже, й споживається. Цей причинно-наслідковий зв'язок виражає закон власності: *можна привласнити те і стільки, що і скільки вироблено*. Він є різно-

відністю закону єдності виробництва і споживання: *можна спожити те і стільки, що і скільки вироблено*.

Звідси – *приватна власність* виражає такі відносини привласнення, які здійснюються безпосереднім виробником відповідно до кількості і якості затраченої праці. Вона поєднує в одній особі і виробника, і власника, є формою вираження їх економічної відокремленості, що забезпечує їм пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва і, таким чином, стимулює його розвиток. Це *трудовий тип приватної власності*. Він визначається індивідуальністю людини, зумовлений чисто природними факторами і має чітку форму вираження в індивідуальному виробництві.

В умовах кооперації праці й утворення підприємств форми реалізації трудової приватної власності виробника, хоч дещо ускладнюються, але по суті залишаються без змін. Перш за все внаслідок технологічного відокремлення засобів виробництва від робочої сили відбувається відокремлений розвиток власності на ці фактори виробництва. Приватна власність, що визначається індивідуальністю людини, поширюється лише на необхідний продукт і набуває форми *особистої власності*, а закон власності – *закону розподілу за працею*.

Власність на засоби виробництва визначається рівнем розвитку і формою функціонування продуктивних сил. *Який рівень розвитку продуктивних сил і форма їх функціонування, такою повинна бути й форма власності на засоби виробництва*, яка забезпечує їх відтворення. При наявності таких засобів виробництва, які призначені для індивідуального використання, вона є *індивідуальною*. З появою засобів виробництва, які призначені для колективного використання, відбувається кооперація праці і утворюються колективні виробничі одиниці – підприємства. Формою вираження їх економічної відокремленості є власність підприємства. В соціальному плані власність підприємства є *колективною*. Вона виражає такі відносини привласнення, які здійснюються безпосереднім виробником (колективом) відповідно до кількості і якості затраченої праці, і поєднує в одній особі (колективі) і виробника, і власника. Це *вища* форма розвитку приватної власності, що утворилася на основі кооперації праці в межах даного колективу.

Оскільки засоби виробництва підприємства є неподільними, то *неподільною* є і власність підприємства. А тому кожен член колективу може бути тільки *співвласником* засобів вироб-

ництва, що надає йому право на безплатне використання їх з метою створення для себе необхідного продукту (право на працю). Це право реалізується у формі найма робочої сили. Найм робочої сили є сучасною цивілізованою формою реалізації співвласності на засоби виробництва кожного робітника на будь-якому підприємстві, незалежно від того, є він його фактичним співвласником, чи ні.

Здійснення кооперації праці в межах всього суспільства веде до утворення *суспільної* (загальнонародної, національної, державної) власності, яка є найвищою формою розвитку приватної власності, що виражає економічну відокремленість всієї країни, забезпечує їй пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва, поєднує в одній особі (народі) і виробника і власника. Кожен громадянин є співвласником суспільної власності, має право на працю, а держава, з свого боку, зобов'язана забезпечити реалізацію цього права [1, с.12-25].

Таким чином, індивідуальна (приватна), колективна і загальнонародна власність є різними за формами, але *однотипними* за своєю суттю власностями, що виражають відносини привласнення продуктів безпосередніми виробниками відповідно до кількості і якості затраченої праці, поєднують в одній особі і виробника, і власника і забезпечують їм пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва.

В цьому цілком нормальному розвитку відносин власності досягається єдність цілого і часткового, що означає розвиток *демократизації власності* стосовно до нових умов виробництва. Поділ суспільства на власників засобів виробництва і найманих робітників відсутній, оскільки всі, в тому числі й підприємці, є "працюючим класом", одержують заробітну плату. Прибуток створюється як матеріальна основа розвитку виробництва, а не для збагачення підприємців. Наступає єдність і таких понять як держава (країна) і народ: держава дбає про народ, а народ – про державу.

Матеріальне і моральне стимулювання розвитку виробництва (реалізація суспільної власності) за цих умов відбувається на основі *госпрозрахунку*. Це самовідтворююча підсистема виробничих відносин, яка лежить в основі господарювання усіх підприємств, і здійснюється в строгій відповідності з кількістю і якістю затраченої праці, економічною відокремленістю і самоопукністю підприємств [2,с.70-78]. Власність підприємства виступає як *госпрозрахункова власність*. Вона виконує всі функції

приватної власності, за винятком однієї: її “власник” не має права розглядати її як свою приватну і використовувати для задоволення власних потреб. Це загальнонародна (національна) власність, що на правах госпрозрахунку передана підприємству в його розпорядження, в *оренду* з метою раціонального її використання в інтересах усіх людей, тобто є *власністю, як функція*.

Ці загальні закономірності розвитку відносин власності відбуваються відповідно до законів діалектики, очевидні, підтверджуються практикою, але, на жаль, в науковій літературі на них не звертають уваги. Замість цього акцентується увага на розвиток відносин власності з точки зору ставлення людей до речей як до своїх, що веде до необґрунтованого протиставлення індивідуальної (приватної), колективної і суспільної форм власності. А тому, на думку цих економістів, колективна (суспільна) власність є власністю усіх і нікого зокрема, не стимулює розвиток виробництва, як приватна власність тощо і слід утверджувати приватну власність й на колективні за своєю суттю засоби виробництва. Таким чином, нормальний розвиток приватної власності відкидається, а за основу береться її патологічна форма – нетрудова приватна власність.

Нетрудова приватна власність є прямим запереченням трудової власності. Вона виражає відносини привласнення продукту суб'єктом власності без відповідних затрат праці, на основі одного лише права власності, даного надбудовою. Такий власник своїми затратами праці не створив того багатства, власником якого став. Це праця колективу виробників і не одного покоління. А тому розподіл продуктів за такою власністю є прямим запереченням розподілу за працею.

Передумовою переродження трудової приватної власності в нетрдову є те, що з появою підприємств відбувається *технологічне відокремлення* засобів виробництва від робочої сили. А тому виникає потреба в *підприємницькій діяльності*, яка б займалася організацією і розвитком виробництва. Підприємств, як і будь-який інший член колективу, що виконує свої функції на основі суспільного поділу праці, повинен би одержувати заробітну плату відповідно до кількості і якості затраченої праці. Але, скориставшись тим, що, з одного боку, виконує функції менеджера і від нього в значній мірі залежить розвиток підприємства, а, з другого, деякою байдужістю безпосередніх виробників до того, хто є власником засобів виробництва – колектив, чи

окрема особа, головне – щоб вони одержували зарплату залежно від кількості і якості затраченої праці, він остаточно перетворює колективну (“безхозну”) власність у свою приватну.

Відбувається *зрошення влади і власності* в єдиний конгломерат – приватну власність підприємця, а технологічне відокремлення засобів виробництва перетворюється в *соціально-економічне*, в остаточно *відчуження* засобів виробництва від безпосередніх виробників. Замість заробітної плати вони одержують прибуток, який в сотні раз перевищує їх затрати праці, бо створюється колективом виробників як матеріальна основа розвитку виробництва, але в даному випадку виглядає так, ніби створений працею підприємця (бізнесмена).

Звідси – міф про особливо високу продуктивність праці підприємців, здатної творити “дива” в економіці, а тому вони нібито “чесно”, “чистими руками” заробляють свій капітал. І якщо зараз це звучить іронічно, бо кожен пам’ятає, яким чином відбулося первісне нагромадження капіталу наших доморошених капіталістів, то з часом створюється видимість, ніби справді вони працюють день і ніч, не їдять, не п’ють, щоб зібрати певну суму грошей і вкласти їх у виробництво. А тому нібито прибуток – не додаткова вартість, створена колективом виробників, а плата за вкладений у виробництво капітал. І коли собівартість продукції отожднюється з її вартістю, щоб таким чином заперечити додаткову вартість, а прибуток сприймається як “заслуга” підприємця, то це вже небезпечний симптом деградації економічної науки на догоду підприємцям.

Отже, з вище викладеного бачимо, що нетрудова приватна власність – це гіпертрофована, перероджена в свою протилежність (ракову пухлину) власність, яка видозмінює увесь характер виробничих відносин, надає їм патологічну форму розвитку. Якщо трудова приватна власність поєднувала в одній особі і виробника і власника, то нетрудова, навпаки, роз’єднує їх на дві протилежні групи (класи): 1) власників засобів виробництва, які за їх допомогою не виробляють продукції, а використовують для одержання нетрудових доходів, і 2) безпосередніх виробників, які втрачають власність не тільки на засоби виробництва, а й на виготовлений ними продукт.

Володіння, розпорядження і користування, яке логічно впливає звідси і використовується як аргумент “правильності” таких відносин, відображає відносини власності з точністю до навпаки: безпосередній виробник стає не власником, а лише

користувачем засобів виробництва, просто робочою силою, втрачає власність і на вироблений продукт, а власником того і другого є той, хто не створює їх. Безпосередніми виробниками стають підприємці, які підносять себе в ранг “справжніх господарів”, “роботодавців”, “еліти нації”.

За цих умов робітники перестають бути співвласниками засобів виробництва, а отже, втрачають право на працю. Замість цього відбувається купівля-продаж робочої сили. Закон власності набуває протилежного значення і виражає привласнення нетрудових доходів. Виробництво із засобу задоволення потреб людей перетворюється в засіб самозбагачення підприємців. Влада і бізнес зрощуються в єдине ціле і економічна політика держави здійснюється в інтересах приватного капіталу. Замість демократизації власності встановлюється *диктатура* приватного власника, олігарха, а демократія, яка стала зараз модною, є ширмою прикриття їх безмежного панування. Народ перестає бути господарем в своїй країні, а держава як орган управління є покірною служницею приватного капіталу. І хоч це явно виражена патологія розвитку виробництва, а відтак і суспільства, яка вимагає відповідного діагнозу й лікування, але до цих пір, на жаль, багатьма сприймається за норму. Ось чому ми патологію розвитку відносин власності винесли в заголовок цієї статті.

Патологія розвитку відносин власності, а відтак й суспільства повинна була б бути ліквідована при соціалізмі, що є запереченням капіталізму. З точки зору третього закону діалектики соціалістична власність є *запереченням заперечення*. Вона заперечує капіталістичну приватну власність і відновлює трудову приватну власність, яка відповідає досягнутому рівню розвитку продуктивних сил суспільства – колективну і загальнонародну власність. І справді, встановлена там власність відповідала досягнутому рівню розвитку продуктивних сил. Але друга вимога цього закону була проігнорована. Ніякого натяку на відновлення приватної власності не допускалося. Приватна і капіталістична власність розглядалися *однотипними*, а тому й капіталізм вважався не патологічною, а *вищою* стадією розвитку товарного виробництва. Тому тривалий час була дискусія з приводу існування товарного виробництва при соціалізмі. Разом з тим визнавалась при соціалізмі дія закону розподілу за працею, підприємець був лише менеджером, а не власником засобів виробництва, а тому одержував заробітну плату, а не прибуток і т.д. Але все це розглядалося не в контексті розвитку при-

ватної власності при соціалізмі, а просто як наслідок існування соціалістичної власності.

А тому із соціалістичної власності була викинута внутрішня суть приватної власності – привласнення продукту безпосереднім виробником відповідно до кількості і якості затраченої праці, поєднання в одній особі і виробника, і власника, і залишалася лише зовнішня її форма, що в кінцевому підсумку привело до *злиття влади і власності й одержавлення* загальнонародної власності. Держава, виконуючи функцію управління економікою, оголосила себе її власником, хоч сама своїми затратами праці її не створювала. Власником засобів виробництва і виробленого продукту став не безпосередній виробник (колектив, народ), а державний чиновник. Безпосередні виробники так і залишилися найманими робітниками, не ставши співвласниками суспільної власності. Утворення загальнонародної власності і ліквідація класів (утворення єдиного працюючого класу) переносились на період побудови комунізму. Таким чином, загальнонародна власність з трудової перетворилася в нетрудову - *державно-монополістичну власність*, а побудований на її основі соціалізм – в *державно-монополістичний капіталізм*. Це трохи краще, ніж приватний капіталізм, але ще не соціально справедливе суспільство, де практично, а не теоретично відсутній соціальний паразитизм.

Тому й виникла об'єктивна необхідність дальшого реформування власності - *роздержавлення і приватизації*, приведення її в строгу відповідність з об'єктивними закономірностями її розвитку. *Роздержавлення* – це зворотний процес одержавлення, *відокремлення влади від власності*, внаслідок чого державна власність стає загальнонародною, а кожен громадянин її – співвласником. *Приватизація* – це відновлення в суспільній власності тих суттєвих рис, які притаманні приватній власності і були знехтувані в соціалістичній власності – привласнення продукту безпосереднім виробником відповідно до кількості і якості затраченої праці, поєднання в одній особі (колективі, народі) і виробника і власника, перетворення його з найманого робітника в співвласника засобів виробництва, а підприємця – в члена цього колективу, що виконує свої функції на основі суспільного поділу праці і одержує не прибуток, а заробітну плату. Приватизація, є, таким чином, доповненням до роздержавлення власності відповідно до об'єктивних закономірностей її розвитку. І цей процес вдосконалення власності не вимагає розподілу

загальнонародної власності серед своїх громадян, а здійснюється шляхом прийняття відповідної Декларації та вдосконалення виробничих відносин.

На жаль, цей процес розвитку відносин власності реформаторами сприйнятий по-своєму, як розподіл державної і колективної власності серед громадян країни з передачею цієї частки їм у приватну власність. Це привело, з одного боку, до руйнування досягнутого рівня розвитку продуктивних сил й відновлення неефективного дрібнотоварного виробництва, а, з другого, при збереженні цього рівня – до відновлення нетрудової капіталістичної приватної власності на засоби виробництва. “Прихватувавши” соціалістичну власність, підприємці вважають її такою, ніби створена їх затратами праці, а тому використовують відповідно до своїх потреб: продають кому завгодно, купують мерседеси, будують палади, витрачають на розваги, ведуть розкішний спосіб життя і т.д. І щоб бути впевненим в такому житті, завоюють і владу [3, с.53-61]. Злиття влади і власності (бізнесу) в черговий раз стало каменем спотикання на шляху дальшої демократизації власності і суспільства.

Справжнє роздержавлення і приватизація власності в умовах економічної реформи так і не відбулося. Вони набули лише інших патологічних форм, зокрема привели до відновлення капіталістичної приватної власності, а економічну реформу зведено до відродження капіталізму зі всіма негативними його наслідками. Замість демократизації власності і суспільства утверджується *диктатура приватного власника*, олігархів, де демократія використовується як ширма для прикриття їх безмежного панування. Тому економічні реформи здійснюються в інтересах не всіх громадян країни, а лише панівного класу. Це веде до соціального вибуху, а відтак до необхідності нового етапу реформування відповідно до об’єктивно діючих законів розвитку власності, економіки і суспільства, а отже, до ліквідації патологічних форм їх розвитку.

Висновок. Реформування відносин власності проводиться у відриві від об’єктивних закономірностей її розвитку, що спотворює подальший розвиток суспільства, веде до відродження капіталізму, збереження соціального паразитизму. Побудова соціально справедливого суспільства можливе лише на основі трудової приватної власності, яка виражає відносини привласнення продукту безпосереднім виробником відповідно до кількості і якості затраченої праці, поєднує в одній особі і ви-

робника і власника і розвивається в суворій відповідності з розвитком продуктивних сил суспільства, науки й техніки. В умовах кооперації праці, згідно з третім законом діалектики, нею є колективна і загальнонародна власність. І лише під впливом надбудови суспільства, злиття влади і власності, відбувається деформація закономірностей розвитку відносин власності, а відтак і суспільства. Надбудову суспільства, економічну політику держави слід приводити у відповідність з об'єктивно чинними законами розвитку економіки і суспільства, виключаючи волюнтаризм і суб'єктивізм в її проведенні.

Література

1. Павлишенко М.М. Демократизація власності – основа демократизації суспільства // Економіка України. – 2006. -- № 9.
2. Павлишенко М.М. Госпрозрахунок як основа ринкової економіки. // Економіка АПК. – 2006. – № 5.
3. Павлишенко М.М. Про відокремлення влади від бізнесу // Економіка України. – 2007. – № 2.